

ФАРИДИДДИН АТТОР ТАЪЛИМОТИДА ЁШ АВЛОДНИ КАМОЛ ТОПИШИДА МАЪНАВИЙ-АХЛОҚИЙ ТАРБИЯ МЕЗОНЛАРИ ВА УЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ОМИЛЛАРИ

Матмуратов Азизбек Абдикаримович

Урганч Давлат Университети мустақил тадқиқотчиси,

АННОТАЦИЯ

Аттор фикрича, инсонни ақл-идрок бошқаради. Зеро, ақл Худонинг инъомидир ва уни доимо ривожлантириши керак. Комил инсоннинг бошқа барча фазилатлари бошида, Аттор фикрича, унинг ақли ва руҳий иродаси туради. Ақл ва ирода туфайли инсон меҳнат (жисмоний, ақлий ва маънавий) билан шуғулланиб, ақли, руҳи ва танасининг комиллигига эришади. Мутафаккирнинг бу қарашлари, албатта, диний асосларга асосланади, лекин ўша тарихий шароитларда улар табиатан илгор деб ҳисобланган. Ушбу мақолада Атторнинг комил инсонни шакллантириши ҳақидаги педагогик қарашларининг яна бир хусусияти педагогик зояларнинг тизимлилиги ва уларнинг футуввату ва сўфийлик – ўша даврда илгор бўлган ижтимоий ҳаракат ва оқимларга шартли эканлиги ҳақида ёритилган.

Калит сўзлар: *Сўфийлик, безаразлик, феодал тартиб-қоидалар, ижтимоий муҳит тажрид, “Булбулнома” асари, тарбиявий танқидий операция, меҳнат, адолат, олижаноблик, ақл-идрок адолатсизлик, очкўзлик, хиёнат, нопоклик, очкўзлик, хизматкорлик, шафқатсизлик ва газаб, маккорлик.*

АННОТАЦИЯ

Согласно Аттару, человек руководствуется интеллектом. Ведь разум – это дар от Бога и его надо постоянно развивать. В начале всех остальных качеств совершенного человека, по Аттару, стоит его ум и духовная воля.

Благодаря уму и воле человек занимается трудом (физическим, умственным и духовным) и достигает совершенства своего разума, души и тела. Эти взгляды мыслителя, безусловно, имеют в своей основе религиозные основы, но в тех исторических условиях они считались прогрессивными по своему характеру. В данной статье еще одной особенностью педагогических взглядов Аттара на формирование совершенной личности является системность педагогических идей и то, что они обусловлены Футуввату и суфизмом - прогрессивными общественными движениями и течениями того времени.

Ключевые слова: суфизм, альтруизм, феодальный строй, социальная среда, произведение «Булбулнома», воспитательно-критическая операция, труд, справедливость, благородство, ум, несправедливость, жадность, предательство, нечистота, жадность, рабство, жестокость и гнев, хитрость.

Аттор меҳнат тарбияси ёки меҳнат тарбияси муаммоларини кўриб чиқар экан, комил инсоннинг адолатли, саховатлилиги, меҳнаткашлиги олижаноблиги ва меъёри, ҳалоллиги, беғаразлиги каби фазилатларига эътибор беради. Бу ижобий хислатлар ўз бойликларини талончилик, хийла-найранг, қуроқ кучи билан орттирган ҳукмдорлар ва уларнинг маъмурлари, руҳонийлари, бойларнинг адолатсизлик, очкўзлик, хиёнат, нопоклик, очкўзлик, хизматкорлик, шафқатсизлик ва ғазаб, маккорлик ва бошқа жирканч фазилатларига қаршидир. Фаридиддин Аттор шоҳ ва унинг аъёнлари, феодал тартиб-қоидалар ҳамда ижтимоий муҳитни таҳлил қилар экан, у ижтимоий адолат масаласига алоҳида урғу берган.

Ҳудхуд “Булбулнома” асари охирида куйидаги фикрни билдиради:

Ки аввал бошда мен тавҳид сўрармен,
Кейин иймон, кейин тажрид сўрарман.
Сенга аввал сўзим-асрори зот ул,
Ва сўнгги можаро бўлгай сифот ул¹.

¹ Фаридиддин Аттор. Панднома Булбулнома; масъулмуҳаррир Асрор Самад; сўз боши муаллифи Э.Очил; форсийдан Жамол Камолтарж. –Т.: Meriyus, 2011. –Б. 128.

Атторнинг ҳукмдор ва подшоҳларни адолатга чорлаши уларнинг адолатсизлигини билдиради. Аммо донишманд ва узоқни кўра оладиган Аттор бу тарбиявий танқидий операцияни Искандар Зулқарнайн, Ҳотам, Мусо, Муҳаммад ва бошқалар каби узоқ ўтмиш афсонавий ва ҳақиқий шоҳ ва нуфузли шахслар ҳақидаги масаллар ва ҳикоятлар ёрдамида амалга оширади. Атторнинг меҳнат, адолат, олижаноблик, ақл-идрок ҳақидаги ахлоқий-педагогик ғоялари мантиғи шундан иборатки, меҳнатсевар инсон ўз меҳнатининг натижаси ва фойдалилиги туфайли, албатта, адолатли, олижаноб ва оқилона бўлади, шунинг учун у комилдир, чунки у ўзини инкор этиб, худога яқинроқ бўлишга лойиқдир. Ва аксинча, ҳукмдорлар - паразитлар, қароқчилар, босқинчилар, қасоскорлар, руҳонийларнинг ёлғон вакиллари ва бошқа ахлоқсиз одамлар ва бойларнинг ўғиллари комил инсон бўла олмайди. Уларнинг Аттори уларни яширинча “жиннилар”га киритади ва улар номидан қурбонлар номидан ўз даврининг иллатларини аллегорик тарзда очиб беради, бу жуда ўзига хос ва ҳикматли кўринади. Аммо бу ғояларнинг аҳамияти парда ва чиройли тақдимот шаклида эмас, балки прогрессивлик, ишонтириш ва таъсирчанлик кучида, замондошлари орасида кўллаб-қувватланган ва кейинги асрларда ҳам издошлар томонидан ривожлантирилиб, халқимизнинг кўплаб авлодларини тарбиялашда давом этади. Атторнинг шу ва бошқа педагогик ғоялари ўрта асрларнинг яна бир ёрқин олими ва мутафаккири Жалолиддин Румий асарларида ривожлантирилган.

Жалолиддин Румий “Комил инсон” (инсони комил) сўфийлик идеалини эътироф этган ҳолда, мутафаккир қарашларини ўз ўтмишдошларидан (Фаридиддин Аттор) ажратиб турувчи ҳал қилувчи омил маънавий қувват эмас, инсон ақл-заковати, деб билади. Жалолиддин Румийнинг фикрича, инсон ўз-ўзини такомиллаштиришнинг узоқ йўлида олам ва ўз моҳияти (микрокосмос) уйғунлигини, катта олам (макрокосмос) тафсилотларини айнан ақл-заковати туфайли ўрганади. Гарчи ҳамма инсонлар камолот салоҳиятига эга бўлса-да, комиллик чўққиларига эриша олмайди, деб ҳисоблаган кўплаб сўфийлик назариётчиларидан фарқли ўлароқ, Балхий мутафаккирининг инсонийлигидан

далолат берувчи бундай мавҳумликни ва бу чўққига етиб бўлмаслигини рад этди. Румийнинг комил инсони аввалги мутафаккирларнинг комил инсонидан тубдан фарқ қилади: у омманинг етакчиси, ер муаммоларидан, одамлар ва жамият ҳаётидан узоқлашмайди, илоҳий ҳикмат ташувчиси ва, ақли, илми ва илми туфайли ердаги муаммоларни ҳал қилади ва бу уни Худога яқинлаштиради. Ўша даврдаги мураккаб диний-сиёсий вазиятни ҳисобга олсак, инсоннинг шахсий фазилатларини шакллантиришга оид бу назарий, амалий ва педагогик ғоялар асосан, ақл-заковатга таянган ҳолда, илғор ва ҳаётни тасдиқловчи хусусиятга эга эди. Шуниси эътиборга лойиқки, мутафаккир ишқни энг олий туйғу деб билади, унинг асоси Аллоҳга муҳаббатдир. Дунёнинг яратилишига сабаб бўлган севги эди. Инсонга бўлган муҳаббат, унинг руҳи ривожланишининг дастлабки босқичи, эр юзида Худонинг яратилишига - табиатга, инсон ва гўзаллик. Мутафаккир фикрича, Аллоҳ таоло инсон қалбига яратилиш чоғида қўйган ишқ томчиси аста-секин дарё, денгиз, ишқ уммониға, барча замонлар ва инсонлар учун долзарб бўлган энг соф муҳаббатга айланади.

Жалолиддин Румийнинг нотинчлик ва ўрта асрлар диний-сиёсий ақидапарастлик даврида вужудга келган комил инсон шаклланиши ҳақидаги фикрлари ўша давр ва кейинги асрлар маърифатида улкан рол ўйнади. Румийнинг бу фикр ва ғоялари инсонни, аввало, ўзидан, табиатдан юқори кўтаради. Инсон ҳамма нарсага қодир ва барча тўсиқ ва қийинчиликларни енгиб, Худо билан қўшилиб, у билан бир бўла олади ва эр юзидаги ишларга қайтгандан сўнг, у одамларни янада тоза, олижаноб, меҳнатсевар, самимий бўлишлари учун яратиш, тарбиялаш билан шуғулланади¹.

Шуниси ҳам диққатга сазоворки, сўфийлик дастлаб исломга муҳолиф бўлган, янада юксак ва соф ислом учун ортодоксал бўлган, исломга асосланиб, футувват (аҳий) ғояларини ҳам ўзига сингдирган. Тасаввуф ўз мавқеини аста-секин мустаҳкамлаб, сўфийлик ғояларига содиқ бўлганлар орасидан комил

---

¹ Тахери Д.М. Педагогические идеи Джалаладдина Руми в системе современных общеобразовательных школ Ирана : диссертация ... кандидата педагогических наук. - Душанбе, 2010. - 175 с.

инсонни шакллантириш тўғрисидаги тарбиявий ғояни илгари сурди, пайғамбар Муҳаммад (с.а.в.)ни биринчи комил инсон деб билди.

Комил инсон бўлиш ва бир оз Муҳаммад алайҳиссаломга ўхшаш, ўз-ўзини, оламни билиш ва Аллоҳ таолога етиб, уни билиш кабиларни ўз ичига олади. Комил инсонни шакллантириш ва унинг маънавий-ахлоқий кучи билан ҳаётнинг барча қийинчиликларини енгиб ўтишга қаратилган бу ғоялар –Фаридиддин Аттор томонидан куйланган.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Совитова Э.Т. *Становление и развитие суфийской педагогической мысли : диссертация кандидата педагогических наук. - Нижний Новгород, 2007. - 239 с.*
2. Фаридиддин Аттор. *Пандномава Булбулнома; масъул муҳаррир Асрор Самад; сўз боши муаллифи Э.Очил; форсийдан Жамол Камолтарж. –Т.: Meriyus, 2011. –Б. 128.*
3. Тахери Д.М. *Педагогические идеи Джалаладдина Руми в системе современных общеобразовательных школ Ирана : диссертация ... кандидата педагогических наук. - Душанбе, 2010. - 175 с.*
4. Гуломов А.О. *Просветительско-педагогические воззрения Саади Ширази и их отражение в учебно- воспитательном процессе общеобразовательных учреждений Республики Таджикистан : диссертация кандидата педагогических. - Душанбе, 2019. - 158 с*